Олександра СТАСЮК

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ОУН

Зусиллями сучасних дослідників зруйновано суто негативний стереотип стосовно націоналізму. Як зазначає професор сучасної історії Кельнського університету Петер Альтер, "...глибше ознайомлення з націоналізмом та його історією утримало б кожного дослідника від бажання розглядати його насамперед під враженням націонал-соціалізму та самознекровлення Європи у Другій світовій війні"[1]. Проте в Україні тривають, і не завжди безплідні, спроби засудити діяльність ОУН–УПА як злочинне і вороже українському народові угруповання. Хресні батьки подібних теорій, спекулюючи на контрасному сприйнятті подій Другої світової війни різними соціальними групами українського населення, переслідують єдину мету – не допустити до консолідації українського суспільства, щоб у відповідний момент використати це розбиття на свою користь. Внаслідок цього відчуження між Сходом і Заходом України, які і без того не лише різні за політичними орієнтаціями, але й становлять різні етнокультурні осередки, продовжує поглиблюватися.

Такий стан витворився внаслідок недостатньої уваги істориків і політологів до зазначеної теми. Численні праці першої половини 1990 рр., перейняті героїко-оптимістичним пафосом, можна не брати до уваги, адже тоді писати про ОУН–УПА вважав своїм обов'язком кожен більш-менш патріотично налаштований журналіст чи політик. В системі громадсько-політичної думки, яка заперечувала все, що було радянським, і возвеличувала національне вони сприймались цілком природно, тим більше, що про глибинні чи протирічні процеси цього руху тоді мало хто знав. Поява досліджень, позбавлених політичного забарвлення, є і сьогодні швидше винятком, ніж нормою, оскільки протистояння у суспільстві часто змушує істориків і політологів вдаватися до невиразних, а навіть безхребетних формулювань і тверджень: "значна частина дослідників ніяк не відвикне від озирання на ідеологічні стереотипи, як минулі, так і новонадбані. Інших – дезорієнтує, пригнічує як дослідників відсутність "директивних настанов" і "вішок". Ще хтось у пошуках орієнтирів без особливих вагань озброюється сумнівними, нерідко навіть антинауковими судженнями або стає на кон'юнктурно-угодовські позиції в інтерпретації фактів"[2].

Другою причиною, яка змушує науковціві лукавити і шукати виправдання подіям та фактам, замість того, щоб їх логічно вмотивовувати і тлумачити, є намагання й надалі розглядати діяльність ОУН–УПА винятково як внутрішньо-

---

[1] Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму // Націоналізм. Антологія / Упор. Проценко О., Лісовий В. – Київ, 2000. – С. 667.

[2] Коваль М. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті //Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 70.

українську проблему, а не як частину загальноєвропейських визвольно-революційних процесів. Тим часом, український визвольний рух діяв в системі найпопулярніших європейських ідейно-політичних течій і разом з ними пройшов еволюцію від захоплення фашизмом і нацизмом до їх повної негації, а тому будь-яка спроба вирвати його з цього контексту є антинауковою. Як антинауковим є огульне звинувачення ОУН у інтегральності ідеології, адже між "дражливим" або "істеричним" (за влучним висловом Костя Паньківського[3]) націоналізмом 30-х років і післявоєнною ідеологією українського підпілля пролягає прірва.

Процес переосмислення ідеологічних засад і програмних положень ОУН прийнято пов'язувати із знаменним у цьому плані III Великим Збором (ВЗ) ОУН СД (серпень 1943 року). Проте він розпочався значно раніше, можливо, й супроводжував організацію з першого дня заснування, адже "ОУН вже при своїм народженні мала елементи, які обмежували її в діях і рості та зразу ж зарисували глибоку тріщину між теорією і практикою, між поставленими колосальними завданнями та дуже обмеженими засобами й можливостями їх реалізації"[4]. Ці протиріччя неодноразово ставали причиною появи ревізіоністських течій в середовищі ОУН, проте вперше серйозна дискусія про доцільність і можливі межі ідеологічних, політичних і тактичних змін в організації розгорнулась у націоналістичній пресі в другій половині 1930 рр., коли у зв'язку із наближенням Другої світової війни ОУН постала перед проблемою конкретних державотворчих дій.

Саме в цей час у середовищі ідеологів ОУН зароджуються ідеї і концепції, які у післявоєнній стратегії українського підпілля стануть пріоритетними. Одною з перших сформувалася опозиційна група, що пропонувала ревізію націоналізму донцовського зразка, який перемогу української революції ставив у пряму залежність від волі і фанатичної віри особистості, нехтуючи політичними, програмними і етичними заложеннями визвольно-революційного руху. У ідеологічній ділянці пропонувалось відкинути сліпу орієнтацію на фашизм і нацизм, як такі політичні течії, що не відповідають характеру української революції, оскільки сформувались у середовищі державних націй, тоді як український визвольний рух лише змагає до осягнення незалежності, а отже, має будувати свою програму на інших засадах[5]. Гостру критику українських германофілів знаходимо у статтях Ореста Чемеринського[6], Дмитра Андрієвського[7], Євгена Онацького[8] і ін.

Протягом 1937–1939 рр. сформувалась думка про неприпустимість догматизації існуючої програми й тактики, які є невистачальними з огляду на нові умови і обставини, у яких опинився український визвольний рух, і вироблення чіткої концепції майбутньої української революції: "Життя, а ми разом

---

[3] Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк; Торонто, 1965. – С. 136.

[4] Борковський Р. Тло конфлікту в ЗЧ ОУН // Кричевський Р. ОУН в Україні. ОУН і ЗЧ ОУН. – Нью-Йорк; Торонто, 1962. – С. 5-6.

[5] Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму // На службі нації. – Париж, 1938. – С. 34-35.

[6] Чемеринський О. Після останніх подій // Українське слово. – Париж, 1939. – Ч. 304.

[7] Андрієвський Д. Дранг нах Остен // Українське слово. – Париж, 1939. – Ч. 312.

[8] Онацький Є. Українська проблема й європейські інтереси // Українське слово. – Париж, 1939. – Ч. 312.

із ним, ідемо вперед і зовсім не дивно, коли на місце неодного, що видавалося нам ще не так давно стійким, можемо дати сьогодні ліпше рішення. Так, наприклад, підносяться зовсім оправдано заміти проти тези про розділ церкви від держави, невідповідного ставлення в питанні страйків і льокавтів, невистачаючої окресленості українського націоналізму в питаннях державного устрою, далі про подрібне розроблення пляну боротьби, розроблення зовнішньо-політичних проблєм, соціяльних, тощо"[9], – писав у одній із своїх статей Володимир Мартинець.

Ці зауваження зустріли активний опір ортодоксально мислячої частини керівництва ОУН, які заперечували будь-які зміни взагалі, вважаючи Постанови І Конгресу Українських Націоналістів (Відень, 1929) цілком самодостатніми. Висвітлюючи суть проблеми, Микола Сціборський у 1938 році писав: "Треба ствердити, що частина наших провідних кадрів ще не цілком здає собі справу, наскільки важною для націоналізму є програмова окресленість. Коли в початках розвитку нашого руху, його тодішня еліта виявляла до програмових питань певний індеферентизм із причин свого поглинення в сферах чистої чи абстрактної ідеольогії, то тепер цей індеферентизм деяких представників націоналістичного активу є наслідком їх нахилу до емпіризму й популярних загальників... Перед нами стоять дуже тяжкі завдання! Щоб бути здатними їх здійснити – треба вже тепер пильно вивчати всю сукупність зв'язаних із Україною суспільних проблєм, мати на їх генезу ясний погляд і знати шляхи їх розрішення. Цим вимогам і має служити програма. Як платформа чину й його теоретичний дороговказ – програма для нашого руху необхідна. Без неї націоналізм був би лише вірою, емоцією, а не провідним політичним рухом, що має поширювати свої впливи не тільки в сферах духовости нації, але й в усіх ділянках її матеріяльного (державного, соціяльного, економічного і т. д.) існування, та що ставить перед собою широкі визвольні й суспільно-реформаторські завдання"[10].

Почалось активне обговорення програми організації з окремими, але досить виразними тенденціями демократизації її суспільних критеріїв. Багато уваги приділялось висвітленню економічних і соціальних проблем. Тут доречно згадати роботи Миколи Сціборського "Проблєми господарської власности" (1938), "Земельне питання" (1939), "Україна в цифрах" (1940), П.Воїна "Соціяльне" (1936), Михайла Подоляка "Суспільний зміст націоналізму" (1938) і ін., у яких автори піднімали такі питання, як співвідношення приватної і усуспільненої державної власности, важливість промислового розвитку майбутньої Української Держави, зв'язок національної і соціальної революцій, відмінність соціального і економічного розвитку східно- і західноукраїнських земель, проблему перенаселення українських міст чужонаціональним елементом і т.д.

Водночас піднімається проблема етичності одниці. Керівники, що не дотримуються етичних засад, оголошуються небезпечними для революції, навіть якщо вони володіють багатьма іншими вартісними для політика якостями[11]. Повновартісний людський тип, – зазначалось у одній із статей, – передбачає "чуттєво-волеву та інтелектуальну гармонію", тоді як "позбавлена контролі

---

[9] Мартинець В. За творчість і дух експансії // На службі нації. – Париж, 1938. – С. 28.
[10] Сціборський М. До питань програмовости // В Авангарді. – 1938.
[11] Ф-чук. До питання програми й кадрів // На службі нації. – Париж, 1938. – С. 47.

інтелекту волевість загрожує безкритичними відрухами й сліпими чинами"[12]. Було відкинуто тактичну тезу про "двополіт фронту", якою ОУН відмежовувала себе від усіх інших політичних груп і партій, та замінено її на значно конструктивнішу – створення єдиного націоналістичного фронту. У подібному ключі починали обговорюватися й інші питання визвольного руху, проте більшість авторів встигли лише наголосити на їх актуальності, не подаючи конкретних варіантів розв'язання.

Розвиватися цій роботі у плідному напрямку перешкодили початок Другої світової війни, а також внутрішньоорганізаційні складнощі, пов'язані із вбивством Євгена Коновальця. Різне бачення майбутніх шляхів розвитку української революції членами краєвої і еміграційної частин ОУН у поєднанні із особистісними претензіями спровокували дискусію зовсім іншого характеру, що вилилась у написання досить об'ємних праць із нескінченним переліком взаємозвинувачень ("Біла книга ОУН", "Чому потрібна була чистка в ОУН", "На руках Бандери українська кров" і под.). Наближення радянсько-німецької війни змусило керівників ОУН повернутися до розгляду ідейно-політичних і програмних питань, але на цей раз кожна з фракцій вирішувала їх окремо, ревниво оглядаючись на недавніх союзників.

Лідери ОУН-м, плануючи свої перші кроки у радянсько-німецькій війні, керувалися Постановами II (Римського) Великого Збору ОУН, які в основному зберігали основні постулати ідеології інтегрального націоналізму. Пропагандивні матеріали, виготовлені для учасників Похідних груп Пропагандивним рефератом ОУН-м і групою культурників, рекламували сильну владу ініціативної меншості, пріоритет національних інтересів у вирішенні державно-політичних, економічних і соціальних питань, волюнтаризм, ідеалістичний світогляд і т.д. Глибоких ідеологічних розходжень між ідеологами ОУН-м у цей період не спостерігалось. Певні дискусії викликали документи, виготовлені Комісією Державного Плянування – "Проект Конституції України" Миколи Сціборського і концепція формування майбутнього суспільного ладу Атанаса Міляна, який пропонував організувати його "у станово-професійних клітинах"[13]. Проте внаслідок надання переваги організаційним справам ці питання було знято з порядку денного, попередивши таки чином можливі конфлікти.

Диференційованіше розвивались ідейно-політичні погляди у фракції ОУН-б, яка, маючи у своєму складі більше молоді, уявляла собою сприятливе середовище для ревізіоністських течій. Тому саме до неї примкнула група ідеологів на чолі із Іваном Мітрингою (Борис Левицький, Василь Ривак, Михайло Турчманович і ін.), що пропонували найглибшу ревізію націоналізму аж до ухилу вліво. Духовним гаслом мітрингівців стала теза – "Свобода народам і людині!", яку використовували як ключову при розв'язанні ідейно-політичних, соціальних, економічних питань. У програмі українських націоналістів з'явилися пункти про гідність і свободу людини, відверте визнання своїх переконань, плюралізм, вільний вибір віросповідання, свободу слова і ін., які вперше були зафіксовані у Маніфесті Організації Українських Націоналістів (грудень 1940 р.).

Революційною в системі поглядів Івана Мітринги стала ідея спільної боротьби поневолених Москвою народів: "І тільки через повний розвал

---

[12] Там само.

[13] Книш З. Б'є дванадцята (Спогади й матеріяли до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р.). – Торонто, Б.д. – С. 171-172.

московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи",[14] – стверджував публіцист. Приєднання до Радянського Союзу Західної України, а також прибалтійських республік Мітринга вважав надзвичайно вигідною кон'юнктурою для української визвольної справи, оскільки кількість неросійських народів у складі СРСР, що прагнуть волі, зростала. "Коли довкола України стане розпалена підкова повстань поневолених народів надбалтики, Ідель-Уралу, Туркестану, Кавказу, тоді нас не зможе поконати ніяка сила"[15], – писав він у 1939 році. Охарактеризувавши політику нацистської Німеччини виключно як імперську і загарбницьку, І.Мітринга значно розширив бачення міжнародної концепції української революції, висунувши під час нарад Краківського Конгресу 1941 р. ідею перебудови європейського і російсько-азіатського простору на антитоталітарних засадах, тобто без Гітлера і Сталіна.

Зовсім іншого бачення надав Іван Мітринга і внутрішнім проблемам української революції. На відміну від міжвоєнної тактики ОУН, що передбачала опертя на західноукраїнські селянські маси, він пропонував приділити максимум уваги політичній роботі на промислових підприємствах східної України, оскільки лише робітничий клас може стати справжньою базою української революції: "Без повного опанування і революційного зорганізування робітництва Донбасу, Керчі та Запоріжжя ми не можемо навіть мріяти про побіду"[16].

Враховуючи ситуацію на Сході України, він сміливо відстоював систему колективного господарювання, зазначаючи, що вона не є винаходом більшовиків, а відома людству ще з часів середньовіччя, описана у працях утопістів, кооперативних теоретиків. Великою перевагою колгоспів, які у майбутній Українській Державі наберуть зовсім іншого змісту, ніж вони мають за більшевицького режиму у московській імперії, І.Мітринга вважав ті позитивні зрушення, що відбудуться у свідомості селянської маси, адже спільна праця навчить селянина мислити інтересами цілої держави, що сприятиме зростанню патріотизму: "Замість любови до рідної нивки, хочемо, щоби селянин плекав любов до рідної країни, до своєї батьківщини, що своїм простором сягає понад один мільйон кв. км"[17].

Вперті спроби мітрингівців "переорієнтувати цілу ОУН зі Львова і Києва на Донбас, із селянських хуторів на модерну робітничу класу в місті і селі, з міжнароднього фашизму на проблєми власного народу"[18] не знайшли одностайної підтримки серед лідерів ОУН-б, внаслідок чого частина ідей так і не увійшла до Постанов II ВЗ (Краків, квітень 1941 р.), а окремі тези мали виключно декларативний характер. Утім вони чітко засвідчували відхід частини членів організації, переважно молоді, від старих, віджилих ідеологічних

---

[14] Маніфест Організації Українських Націоналістів (грудень 1940 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б.м., 1955. – С. 23.

[15] Мітринга І. Боротьба за новий лад у світі і проблема державного визволення України. – Б.м., 1939. – С. 16.

[16] Орелюк С. Наш шлях боротьби. – Б.м., 1940. – Ч. 1. – С. 100.

[17] Орелюк С. Вказ. праця. – Б.м., 1941. – Ч. 2. – С. 1

[18] Левицький Б. Історичне значення розламу в ОУН // Вперед. – Мюнхен, 1950. – № 2. – С. 5.

положень і засад. Як писала одна із газет ОУН-б у 1942 р., це був своєрідний "пролом у атмосфері тодішнього політичного блукання і вичікування на чужі сили, що в ній у той час находилась загальноукраїнська політична думка"[19]. Проте мине ще чимало часу, перш ніж ОУН-б візьме нові ідеї на озброєння і почне їх реалізацію.

Доказом неготовності керівників ОУН діяти у системі нових вартостей стали перші кроки організації у радянсько-німецькій війні, коли лідери обидвох фракцій кинулись реалізовувати довоєнну програму, перенасичену тоталітарними і шовіністичними тенденціями. Поки діяльність організації обмежувалась західноукраїнськими територіями, її програма майже не викликала заперечень. Змучені бездержавним існуванням західняки із захопленням вітали крайні націоналістичні ідеології (фашизм, нацизм), які у їх свідомості ув'язувались із нещодавним бурхливим розвоєм державно-національного життя у багатьох європейських країнах.

Інакше сприймали ідеологію ОУН мешканці східноукраїнських територій. Зазнавши жахливих утисків і терору у т. зв. незалежній Радянській Україні, вони значно уважніше ставились до внутрішнього устрою держави, відкидаючи будь-які форми насильства. Заклики творити Самостійну Україну під керівництвом збудованої за тоталітарним принципом організації, не лише не приваблювали східняків, але й викликали асоціації із зненавидженими більшовизмом і нацизмом.

Багатонаціональний Схід відлякувала і пропонована ОУН розв'язка національного питання, яка у стартових документах організації в основному зводилася до винищування, асиміляції або ж насильної депортації чужонаціонального елементу: "Винищувати в боротьбі зокрема тих, що боронитимуть режіму, переселяти в їх землі, винищувати головно інтелігенцію, якої не вільно допускати до ніяких урядів, і взагалі унеможливляємо продукування інтелігенції, себто доступ до шкіл і т. д. ... польських селян асимілювати... Жидів ізолювати... Асиміляція жидів виключається"[20]. Представникам інших національностей відмовлялося у ряді соціальних і громадянських прав: виключення від права власності, заборона деяких родів праці і ін.[21]

Низку застережень викликали і пропоновані ОУН методи запровадження державності на українських землях, побудовані за принципом "з більшовиками — по-більшовицьки". Насторожували документи, у яких рішуче відкидався демократичний принцип організації владних структур як абсолютно непридатний, як-от: "В демократичній партійній системі не рішає правдива воля народу і його потреби, але партійні вожаки й демагоги, що стараються здобути піддержку народних мас різними обіцянками, яких з правила не додержують"[22], — а натомість пропагувалася сильна влада із необмеженими повноваженнями: "Наша влада мусить бути страшною для її противників"[23]. Страшною цю владу мусять зробити насамперед т. зв. "Народні суди" (щось на зразок більшовицьких "трійок"), які будуть "безоглядно карати національних

---

[19] За самостійність. — Б.м., 1942 // Центральний державний архів вищих органів влади (далі — ЦДАВОВ). — Ф. 3833. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 53.

[20] ЦДАВОВ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 37.

[21] ЦДАВОВ. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк. 65, зв.

[22] Орлик М. Ідея і чин України. — Б.м., 1940. — С. 37.

[23] ЦДАВОВ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 37.

й суспільних шкідників"[24]. Основною засадою діяльності таких судів має стати "власне сумління" суддів, на яких планувалось обирати людей "великого характеру і особисто хрустально чистих"[25]. Зрозуміло, що запровадженням такого "порядку" важко було спокусити людей, які нещодавно пережили сталінський терор. З цієї ж причини, жодних симпатій у східняків не викликало повне заперечення свободи слова: "Свободу слова допускається остільки, оскільки це доцільно з погляду добра народу. На ЗУЗ може бути преса лише націоналістичного змісту, як загалом видавнича діяльність"[26].

Не меншу критику у східняків, що у своїй більшості сприймали нацистів винятково як окупантів, викликали і початкові зовнішньо-політичні орієнтири ОУН. Визнавши пріоритетними геополітичні розрахунки (зацікавленість у війні, яку вели гітлерівці з найбільшим ворогом України – московським імперіалізмом), організація оголосила Німеччину своєю союзницею. "На українські землі ввійшла німецька армія (Дейтше Вермахт). Ввійшла як наша союзниця в боротьбі з Москвою і за таку її треба вважати"[27], - зазначалося в одній із листівок ОУН-б, датованій червнем 1941 року. Подібні твердження знаходимо і у текстах листівок ОУН-м: "У німецьких вояках бачимо ми тих, що під проводом Адольфа Гітлера прогнали більшовиків з України, їм ми зобов'язані свідомо і організовано допомагати в хрестоносному поході проти Москви, незважаючи ні на які труднощі"[28]. І хоч стосовно цього вибору існувало безліч застережень, проте звільнення від більшовизму, яке несла українському народові німецька армія, видавалось у той час набагато важливішим, оскільки не існувало іншої сили, яка б "могла в існуючих умовах, в так короткому часі захитати так основно большевицьке панування на Сході"[29]. Усвідомлення цього факту змушувало керівників ОУН закривати очі на певні ідейно-політичні невідповідності гітлерівської програми: "Тривога перед категоричними майнкампфськими вимогами "життєвого простору" усунулася в тінь, як обставина, з якою доведеться мати діло щойно пізніше. Найперше ж важне те, щоб упала Росія. Труднощі ж опанувати східні простори повинні приневолити німців скоротити на практиці свої плановані вимоги, бодай до таких меж, як були змушені зробити це 1917 р."[30]

Сподівання і розрахунки ОУН не справдилися. Нацисти, окрилені першими успіхами у війні, не потребували жодних союзників і розглядали територію України виключно як колонію Третього Рейху. Під час розмови представників німецької влади з членами Українського Національного Комітету, яка відбулась у Кракові 3 липня 1941 р., державний підсекретар Кундт недвозначно заявив: "...фюрер – єдиний, хто керує боротьбою, і ніяких українських союзників не існує. Можливо, що українці особисто відчувають велике піднесення і почувають себе нашими союзниками, але в розумінні

---

[24] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 36 зв.
[25] Там само.
[26] Там само.
[27] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 42.
[28] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 17 зв.
[29] Пролом. – Б.м. – 1942. – № 3. – Лютий // ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 88. – Арк. 2 зв.
[30] Бродовий О. До генези українсько-німецької війни 1941–1944 рр. // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто. – 1980. – Т. 8. – С. 263.

державної термінології ми не є союзниками, ми є завойовниками російсько-радянської території"[31].

Однак, слід зауважити, що дії ОУН, спрямовані на відновлення державності України (Акт 30 червня, діяльність Українського Державного Правління, створення Української Національної Ради), хоча і відбувалися на окупованій території, не підпадають під визначення поняття колабораціонізму, оскільки українські націоналісти ніколи не мріяли про протекторат на зразок урядів Хорватії чи Словаччини, послідовно відстоюючи право українського народу на самостійну державу. Проголошення незалежності України у Львові й інших містах і селах Західної України відбувалось без згоди німецьких властей і було виявом самостійницької політики українців, які мислили себе рівноцінними партнерами Гітлера, вимагаючи такого самого ставлення до себе. "Ми боремося за самостійну Україну, отже проголошувати протекторату не будемо на те, щоби німці були вдоволені. – Заявив референт пропаганди Проводу Степан Ленкавський під час обговорення проблеми проголошення Акту 30 червня на розширеній нараді пропагандивних працівників Проводу ОУН-б у липні 1941 року. – Вони вдоволені з тих, що їм послушні... Це, що ми зробили, це є завершення факту права. Це є політичний капітал"[32]. Самостійницьку позицію продемонстрували Степан Бандера і Ярослав Стецько, відмовившись відкликати на вимогу німців Акт 30 червня і зупинити діяльність УДК. Не менш самостійницькою була позиція і групи культурників ОУН-м (Олег Кандиба, Олег Штуль, Орест Чемеринський, Іван Рогач, Олена Теліга), що власне і спричинило її трагічний кінець.

Колабораціонізм ОУН перекреслюється і політикою самих німців, які, як відомо, не шукали у Східній Європі колаборантів, як-от на Заході – "вони просто впроваджували там безпосереднє правління над особами, котрих вважали расово нижчими"[33]. Доказом цьому є розформування українських військових загонів у перші ж дні радянсько-німецької війни, заборона державницьких актів, арешти і розстріли непокірних, а також безапеляційні заяви німецьких властей, які, окупувавши територію України, втратили потребу загравати з українцями.

Невдалі стартові позиції ОУН відразу ж використала радянська пропаганда, яка звинуватила українських націоналістів у вислужництві перед Гітлером і людиноненависництві. Підсилена грабіжницькими діями німецької армії, розстрілами цивільного населення, ця пропаганда мала успіх, назавжди відірвавши значну частину східняків від боротьби під націоналістичними гаслами: "Колоніальна, надзвичайно брутальна політика Німеччини в занятих нею теренах дала большевикам деякі морально-політичні атути в руки. Вона зумовила внутрішнє скріплення СРСР і дала базу для поширення большевицьких впливів назовні",[34] – писала газета "Вісті" (редколегія "Юнака") за 1943 рік.

---

[31] Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 509.

[32] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 12.

[33] Лакер В. Спадщина фашизму: очищення від колаборантів // І. (Незалежний культурологічний часопис). – Львів, 2000. – С. 36-37.

[34] Вісті. – Б.м., 1943. – № 3. – С. 2 // Науково-довідкова бібліотека Центрального державного історичного архіву (далі – НДБ ЦДІА).

Політична спрямованість документів ОУН викликала критику і серед представників українських партій державницького табору. Наприклад, гетьманська газета "Інформація! (1941, ч.7) писала, що націоналісти мусять піти з політичної арени, оскільки їхня програма, "підсичена концлягером і наганом"[35], і має дуже багато спільного з ідеологією большевизму.

Критикована з боку "своїх" і "чужих", переслідувана німецькою владою, яка від адміністративних утисків перейшла до арештів і терору, ОУН опинилася перед вибором: "або зберігати свій ідейний характер і тим самим ставати продовженням того явища, на базі якого вона виросла (від волюнтаризму, декалогу, людиноненависництва, реакційної соціяльної програми, тоталітаризму до організаційної "фюрерської" структури включно), цебто ставати в Україні чужою агентурою або, залишивши свій центральний постулят – боротьбу за національне визволення, зближатися до народу, до рідних традицій і найважніше – до конкретних умовин, в яких живе той народ"[36].

Кожна із фракцій обрала свою розв'язку дилеми. Лідери ПУН, усвідомлюючи, що це робота на роки, а також взявши до уваги несприятливу кон'юнктуру довкола проблеми української державності, обрали перший шлях, законсервувавши свою ідеологію і тактику, що неодноразово змушувало їх приймати недієві рішення, штовхало на шлях колабораціонізму і нарешті змусило взагалі відмовитись від боротьби.

Дещо всупереч політиці ПУН діяла група ідеологів під керівництвом Олега Кандиби (Ольжич), які безпосередньо перебували в Україні і могли реально оцінити ситуацію. Київська трагедія, що забрала життя талановитої поетеси і патріотки Олени Теліги, а також багатьох інших членів Культурницької групи, остаточно переконала їх зайняти чітку антинімецьку позицію. Певні зміни вдалось їм внести й у програмні положення організації. На т. зв. "квітневій" нараді, яка відбулась на СУЗ у 1942 р., було висловлено згоду з міжнародною концепцією ОУН-б щодо національних революцій у московській імперії, які "проведуть у життя принцип самовизначення народів"[37]. Немає сумніву у тому, що політика цієї частини ОУН-м і надалі розвивалась би по висхідній, але арешт Ольжича та інструкція ПУН про планове виведення членів організації з території України зупинили цю працю. Таким чином, про якісь кардинальні зміни в ідеології і політиці ОУН-м можна говорити лише після 1945 року. Їх ініціатором виступив талановитий публіцист і політик Осип Бойдуник, проте його пропозиції, що полягали у створенні нежиттєвого конгломерату тоталітарних і демократичних ідей, не знайшли підтримки.

Лідери ОУН-б обрали інший шлях. Відповідно до рішень I Конференції (вересень–жовтень 1941 р.) вони перевели організацію у підпілля і оголосили на найближчі зимові місяці т.зв. "вишкільний" період, протягом якого сподівались виробити нові ідейно-політичні орієнтири, що мали відповідати сучасному стану революційних сил з урахуванням останніх територіальних і політичних змін. Але цей процес виявився значно складнішим і зайняв весь 1942 і першу половину 1943 р., впродовж яких організація продовжувала ділитись на групи і фракції, кожна із яких заступала свої ідейно-світоглядні позиції або відстоювала свою концепцію боротьби.

---

[35] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 57 зв.
[36] Левицький Б. Вказ. праця. – С. 5.
[37] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 1-9.

У цей час у політиці ОУН-б набагато виразнішими стають тенденції, започатковані Іваном Мітрингою. Негативний досвід, отриманий на східноукраїнських землях, відіграв у цьому вирішальну роль. Найшвидше мітрингівські ідеї були реабілітовані при вирішенні зовнішньо-політичних проблем, у результаті чого у постановах II Конференції ОУН-б (квітень 1942 р.) з'явилась теза: "Московсько-більшовицькій міжнародній концепції – інтернаціоналу й німецькій концепції т.зв. "Нової Європи" ми протиставляємо міжнародню концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом "Свобода народам і людині"[38]. Передвоєнні зовнішньо-політичні орієнтації були визнані помилковими, про що Провід відверто заявив у пресі: "Треба ствердити, що сам підхід українства до Німеччини як до держави, що мала бути заінтересована у повстанні української держави – був хибний. Гріх цей в'ється крізь останні десятиріччя української політики"[39]. Проте відсутність власної військової сили, яка б дала можливість проводити самостійницьку політику, а також визнання протибільшовицького фронту головним, ще довший час змушували керівників ОУН-б "удержувати до німців якнайстрогішу лояльність"[40].

В розмовах із представниками східноукраїнської інтелігенції, члени Похідних груп усвідомили, що хибність їхньої ідеології полягає у намаганні наслідувати зразки європейських профашистських течій без урахування українського фактора. У інструкції, складеній на нараді Проводу СУЗ Дмитром Мироном, Дмитром Маївським і Василем Куком відразу після I Конференції ОУН-б, наголошувалось на необхідності пов'язувати гасла боротьби за УССД із "боротьбою за суспільно-господарські права населення та за громадянські права одиниць (свобода людині)", мобілізуючи народ не на боротьбу з "місцевим московським населенням, а проти імперіялістичної політики територіяльно чужої, політично ворожої Москви та інших імперіялізмів"[41].

Слушність цієї позиції підтверджували і численні звіти зі східноукраїнських земель, у яких також йшлося про необхідність враховувати особливості мислення, політичні зацікавлення та історичний досвід українців-східняків. "Найцікавіша справа для них, – зазначалось у одному з таких звітів, – це розв'язка соціяльного питання в Українській Державі, для деяких також політичний устрій Української Держави і т.п. Ці речі треба подавати дуже просто і, думаю, що літератури про ці справи треба на Східні Землі кинути якнайбільше"[42]. Або: "Самостійницькі ідеї знаходять тут пригожий грунт, але треба підходити з сильними аргументами. На мою думку, треба абсолютно справу релігії й справу ідеалістичного чи матеріялістичного розуміння життя залишити на боці, залишаючи в тому повну свободу, нехай буде, як хоче, але Самостійна Україна і все. Дуже часто зустрічаються, власне, люди, які

---

[38] Постанови II Конференції Організації Українських Націоналістів (квітень 1942 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б.м., 1955. – С. 62-63.

[39] Садовий В. До основ нашої міжнародньої тактики. – Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). – Львів; Торонто, 1996. – Т. 24. – С. 102.

[40] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 5 зв.

[41] Бутко С. Кентій А. На шляху до збройного чину // УІЖ. – Київ, 1998. – № 4. – Липень–серпень. – С. 113-114.

[42] Там само. – Арк. 84 зв.

погоджуються з думкою самостійності, але вони безбожники або матеріялісти і в тому тільки з нами не погоджуються. Залишім дискусії над тими справами з такими людьми, бо цим тільки можемо їх відштовхнути від себе"[43].

У доцільності пропонованих змін з кожним днем переконувалося все більше членів організації, проте ряд впливових політиків на чолі із Урядуючим Провідником Миколою Лебедем дотримувалися старих позицій. Будучи обтяженими відповідальністю за весь хід боротьби, вони воліли йти второваним шляхом, а не вдаватися до ризикованих експериментів і свідомо гальмували демократичні процеси. Догматизм їх мислення мав у своїй основі також дуже сильний психологічний фактор, адже сприйняття нових ідей вимагало не лише політичної мудрості, а, у першу чергу, цілковитої перебудови психології мислення, що давалось далеко не кожному політику, вихованому в дусі українського націоналізму донцовського зразка. Як зазначає Дарія Ребет, ідеї українського націоналізму настільки тісно переплітались із психікою і особистим життям членів ОУН, що "завершення суспільно-демократичного плюралістичного процесу в визвольному русі з його новою ідейною настановою та програмовим змістом становили одночасно й особистий психологічний злам"[44].

Кризовість ситуації у верхах загрожувала обернутися дезорієнтацією членства і бездіяльністю організації в цілому, що частково і спостерігається у цей період. Програма організації, хоч і продовжувала розвиватися у демократичному напрямку, не знаходила жодного реального втілення. Незважаючи на кардинальну зміну зовнішньо-політичних орієнтацій, керівництво ОУН-б продовжувало надсилати на адресу німецьких властей численні заяви, декларації, меморандуми, що мали на меті переконати німецьку сторону у необхідності рахуватися із державницькими планами українців. Проголошення ідеї спільної боротьби всіх поневолених народів не стримало членів організації від участі у жахливому етнічному конфлікті, що стихійно спалахнув навесні 1943 р. на Волині між українським і польським населенням. І хоча головними інспіраторами польсько-українського протистояння були радянська і німецька сторони, частина вини падає і на керівників ОУН.

Політична невизначеність керівництва стала причиною посилення фракційних тенденцій. Втративши надію дійти згоди із членами Проводу, Іван Мітринга відійшов від ОУН-б, створивши із своїми однодумцями партію соціал-демократичного характеру. Загибель цього талановитого політика у 1943 р. остаточно унеможливила його вплив на ідейно-політичні процеси, які нуртували у середовищі українських націоналістів.

На початку листопада 1942 р. від ОУН-б відкололася також група Андрія Білинського, що прибрала назву "Українські борці за самостійність"[45]. Свої ідеї (активна антинімецька позиція, відкрите обговорення проблем української революції, об'єднання двох ворогуючих відламів організації) фракціонери розповсюджували за допомогою часопису "Революція йде!",[46] а також листівок ("Революція у поході!" та ін.).

---

[43] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 84.

[44] Ребет Д. До початків УГВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // Сучасність. – Мюнхен, 1986. – № 7-8. – С. 185-186.

[45] Косик В. Вказ. праця. – С. 606.

[46] Науково-довідкова бібліотека ім. В.Стефаника, м. Львів (далі – НДБ ім. В.Стефаника м. Львів), відділ україніки.

Усвідомлення жахливого обличчя нацизму, а також кардинальний перелом у радянсько-німецькій війні, що загрожував Україні новою більшовицькою навалою, мали позитивні наслідки для консолідації керівництва ОУН-б і приспішили "революцію в революції". Новий струмінь у політичну думку організації внесли також українці-східняки Йосип Позичанюк і Пантелеймон Сак, які, завдяки своєму публіцистичному талантові, остаточно зуміли переконати керівництво ОУН-б у тому, що реформи мають бути здійснені з урахуванням ментальності і політичних пріорітетів населення Східної України. "Треба наш рух запліднити політичною думкою і досвідом політичної еліти Східніх і Осередніх земель",[47] – писала газета "За самостійність", редагована Йосипом Позичанюком, зміст якої повністю був присвячений проблемі переосмислення ідеології і тактики організації. Тут же лідери ОУН-б відверто визнавали хибність своїх стартових позицій: "В цей спосіб не відмовляємося також від наших помилок. Їх не робить напевно тільки той, хто не приймає участі у боротьбі"[48].

Таким чином, витративши майже рік на безрезультатне протистояння, організація нарешті приступила до демократичних реформ, поставивши перед ідеологами надзвичайно масштабні теоретичні завдання: "Без огляду, який вислід буде мати ця війна, стоїмо перед конечністю нової переоцінки цінностей у всіх ділянках нашої роботи... – читаємо у брошурі "ОУН на СУЗ (1941–1943 рр.)". – Першим предметом переоцінки – це ідея нашої боротьби, наша ідеологія і зв'язана з цим філософія та наш світогляд. Коли правильно хочемо поставити це питання, мусимо вийти з критики двох сьогодні воюючих ідей: імперіалістичного націоналізму, що проявився як фашизм і гітлеризм, і замаскрованого інтернаціоналізмом російського імперіалізму, що проявився як більшовизм. Обі ці ідеї спричинили сьогоднішню війну, здемаскувались і скомпромітувались, хоч до війни мали вплив, більший або менший, на життя народів. Сьогодні людство ожидає нової ідеї, – цю роль носія нової ідеї – ідеї волі, – повинна перебрати на себе українська революція – найсильніща і природна революційна сила в нинішньому світі. Цього ми свідомі, чи зуміємо зробити і в якій мірі, від цього залежати буде наш майбутній ріст або заник. Розбудова нашої ідеї в філософському, господарському і політичному напрямку – наше найближче завдання"[49].

Нове бачення ідейно-політичних, економічних і соціальних проблем знайшло детальне обгрунтування у працях П.Думи (Д.Маївський) "Лицем до народу" (1942), Ю.Дажбожича "За єдиний революційний фронт" (1942), Карпатського (М.Палідович) "До питання аграрної проблеми в Україні" (1942), О.Іваненка "На порозі четвертого року війни" (1942), М.В.Вирового (М.Дужий) "Україна і Росія" (1943), Шахая (Й.Позичанюк) "Тактика щодо російського народу" (1943), В.В.Садового (М.Прокоп) "До основ нашої міжнародньої тактики", О.І.Степанів (О.Логуш) "За правильний підхід" (1943) і ін. Завершенням ревізіоністських процесів став III Великий Збір ОУН-б (серпень 1943 р.), який остаточно закріпив демократичний курс реформ організації.

Враховуючи швидкоплинність історичних і політичних обставин, а також опираючись на власний досвід, лідери ОУН-б не надавали Постановам III ВЗ

---

[47] За самостійність. – Б.м., 1942. – С. 11 // НДБ ЦДІА.
[48] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 52 зв.
[49] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 10.

характеру догм, оголосивши їх лише черговим етапом оформлення ідеології і політики організації: "Постанови ці – це добуток нашої політичної теорії й практики останніх двох років. Вони являються конкретним оформленням майбутньої української держави. Життя й дальша боротьба принесуть нові здобутки, вони дадуть можливість оформити програму ще більш чітко й детально"[50]. Доповненням і логічним розвитком рішень III ВЗ, що були викликані новим розкладом сил у післявоєнній Європі і світі, стали Конференції 1946 і 1950 рр., а також ряд програмних документів, як-от: Платформа і Універсал УГВР (1944), Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни (1945), Звернення воюючої України до всієї української еміграції (1949) і ін., які уявляють стрункy систему ідеологічних і політичних поглядів, що не втратили свого значення до сьогодні.

Про які ж конкретно зміни йшлося? У сфері державного будівництва керівники ОУН-б відмовились від концепції монопартійності та тотального контролю суспільства. "Українська держава має служити для цілого українського народу. Вона ні в якому разі не сміє бути доменою чи експлуатаційним тереном якоїсь одної групи. Якщо йде про нас, то ми завжди ставили справу виразно й ясно: не Україна існує для ОУН, але ОУН для України. І коли у Постановах III Великого Збору ОУН є мова про те, що "ОУН є одиноким, вповні незалежним, самостійницьким чинником революційно-визвольної боротьби українського народу за УССД", то це являється ствердженням фактичного стану, який існує зараз, але це ні в якому разі не означає претензій до диктатури в майбутньому. Про форму і підмет влади рішатиме народ в майбутній українській конституанті. Не приймаємо засади монопольности. Кров наших найкращих друзів ллється за Україну, а не за державні посади",[51] – читаємо у журналі "Ідея і чин" за 1943 рік.

Ідеалом ОУН-б стала держава із демократичним устроєм та справедливим соціяльним ладом. І хоч у Постановах III ВЗ ще не вживається вираз "демократичний" (він буде затверджений лише на нараді Проводу ОУН-б у червні 1950 р.), проте перелік зазначених там прав і свобод говорить сам за себе: свобода слова і друку, свобода профспілок, вільний вибір землекористування, справедлива оплата праці, відокремлення релігійних установ від держави, рівність усіх громадян України перед державою незалежно від національності і под.[52]

Єдиноправильною революційною концепцією була визнана ідея спільної боротьби всіх поневолених народів Радянського Союзу проти імперіалізмів Москви і Берліна, яка відразу ж набула конкретного втілення – у листопаді 1943 р. відбулась Конференція поневолених московським большевизмом народів, у роботі якої взяли участь представники 12 національностей. У Постановах Конференції зокрема зазначається: "Тільки національні революції поневолених народів припинять безглузду різанину й принесуть світові трив-

---

[50] Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів (21-25 серпня 1943 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. (Збірка документів). – Б.м., 1955. – С. 100.

[51] Ідея і чин. – Б.м., 1943. – № 5 // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). – Львів; Торонто, 1996. – Т. 24. – С. 242.

[52] Постанови III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів (21-25 серпня 1943 р.)... – С. 107-113.

ке замирення. Новий міжнародний лад, опертий на шануванні політичних прав кожного народу, дасть кожному народові повні можливості культурного й економічного розвитку"[53]. Результатом діяльності Конференції стала масова підтримка боротьби ОУН неукраїнським населенням, що вилилась у створення національних відділів при УПА.

Зміна зовнішньополітичної концепції потягнула за собою перегляд стосунків з сусідніми народами. Зокрема кардинальних змін зазнало ставлення до росіян. Вирішальну роль у цьому відіграла блискуча робота Йосипа Позичанюка "Тактика щодо російського народу", у якій автор пропонує не звинувачувати російський народ, який, на його думку, сам є жертвою московського імперіалізму, а використати його для розвалу спільної тюрми народів, бо "цей народ – то каркас, на якому тримається цілий СРСР... Стане російський народ разом з іншими народами проти більшовизму на шлях соціяльної політичної революції (до чого він таки нераз поривався) – то ніщо, навіть ніяке зовнішнє втручання його не врятує, як не врятувало імперії Романових"[54], – стверджував публіцист.

Полемізуючи із "власними політичними недоростками", які звикли вбачати у росіянах лише "відвічного північного ворога", Йосип Позичанюк наголошував на тому, що лінія використання російського народу на даному етапі настільки важлива, що від неї буде залежати вислід боротьби за УССД.

Думки Йосипа Позичанюка щодо національних проблем розвинули ідеологи молодшого покоління. Наприклад, Осип Дяків-Горновий у статті "Наше становище до російського народу" (1949) наголошував, що український і російський народи можуть мирно співіснувати кожен на своїй етнічній території, бо демократична Росія не потребуватиме України. Свої доводи він підкріплював економічними розрахунками: "Російські землі настільки багаті, а російський народ настільки працьовитий, що зможе сам себе забезпечити, треба лише, щоб земля, багатства російської землі, промисловість опинилися в руках російського народу, а не в руках кляси більшовицьких вельмож... Перебудувавшись на національній основі, російська економіка закладе тривкі підвалини для свого ровитку, зміцнить свою силу, та, основне, стане на послуги російському народові, а не большевицьким експлуататорам"[55].

Виходячи з ідеї спільної боротьби всіх поневолених народів проти двох імперських потуг, ОУН-б виступала також за налагодження українсько-польських стосунків: "Ми свідомі того, що перед лицем небезпек, які грозять усім поневоленим народам Сходу від німецького і московського імперіалізмів, тільки спільний фронт поневолених проти імперіялістів і ліквідація внутрішніх спорів є одинокою правильною відповіддю поневолених воюючим імперіялізмам. Це треба також прикладати до взаємовідносин двох народів – українського і польського. І тому ми сьогодні проти боротьби на цьому відтинку, тому ми також за знайдення мирних шляхів розв'язки існуючих

---

[53] Конференція поневолених московським большевизмом народів // Причинки до суспільного мислення (Збірка статей). – Б.м., 1989. – С. 15.

[54] Шахай Д. Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. П.Потічного і Є.Штендери). – Львів, 1992. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 210.

[55] Горновий О. Наше ставлення до російського народу // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Є.Штендери). – Львів, 1992. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 81-82.

питань між обома народами"[56], – писав Я.В.Борович (Василь Мудрий). З ініціативи ОУН-б впродовж 1944–1945 рр. було проведено низку переговорів між українським і польським підпіллям, які, хоч і на короткий час, зупинили братовбивчу війну. Апогеєм порозуміння двох сторін стали спільні акції проти загонів НКВС на Закерзонні.

Незаперечні аргументи на користь українсько-польської співпраці навели редактори газети "Вісті Української Інформаційної Служби" (1944, № 1), які в одній із статей наголосили, що боротьба проти українців не в інтересах Польщі і що поляки повинні бути зацікавлені у існуванні незалежної Української Держави, "бо власне сильна Українська Держава є найкращим гарантом проти росту московського імперіалізму і тільки в союзі всіх поневолених народів Сходу, до яких належить також Польща, лежить забезпека тих народів проти Берліна і Москви"[57]. На жаль, усвідомити правомірність цих тверджень поляки спромоглися лише на початку 1990 рр., коли Польща однією із перших визнала незалежну Українську Державу і почала активно любіювати її інтереси у багатьох європейських структурах.

Кардинального переосмислення зазнала проблема національних меншин. Революційною в цьому плані стала стаття Омеляна Логуша (О.І.Степанів) "За правильний підхід", опублікована на початку 1943 р. у журналі "Ідея і чин" (№ 2). "Треба ліквідувати шовіністичне ставлення у відношенні до меншостей, створюючи умови якнайдальше йдучої національно-культурної толеранції, – писав публіцист, – не летіти на асиміляцію одиниць, натомість намагатися приєднати цілість для української політичної справи. Ліквідувати прояви шкідливих чужих впливів, зокрема впливи німецьких расистських концепцій і практик, наслідувані в нас некритичними людьми, бо вони створювали б задирковато-презирливу поставу до неукраїнців і тим відштовхували б національні меншості від української національної справи"[58]. Саме такий підхід до вирішення питання національних меншин був зафіксований у документах УГВР і став пріорітетним у подальші роки діяльності ОУН-б в Україні.

Позиція ОУН-б стосовно єврейського питання потребує окремого висвітлення. Радянська, а також частково зарубіжна історіографія традиційно тлумачать 17-й пункт Постанов II ВЗ ОУН-б (квітень 1941 р.) про поборювання жидів, що є підпорою московсько-большевицького режиму як вияв природного антисемітизму ОУН. Насправді ж, українські націоналісти ніколи не культивували расистської антисемітської програми, а окремі шовіністичні гасла, декларовані ОУН на початку 1940 рр. були наслідком впливу расистської теорії Гітлера, від якої організація, як і від інших тоталітаристських тенденцій, дуже швидко позбавилася. Постановами III ВЗ було закріплено рівне ставлення до всіх національних меншин, що проживають на території України, а отже, і до єврейської, що знайшло відображення у реальній політиці організації: "У загоні В.Крука були єврейські біженці, у тому числі жінки і діти. В загоні С.Поліщука знайшли притулок 50 євреїв після ліквідації Ковельського гетто. Є свід-

---

[56] Борович Я. Україна і Польща // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 196.

[57] Вісті (видання ОУН-б Закерзонського краю). – Б.м., 1944. – № 1. – С. 7 // Державний архів м.Любліна, Польща. — УПА "Захід", IV військова округа "Сян", П. – № 69. – Арк. 5.

[58] Степанів О. За правильний підхід // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 113-114.

чення євреїв, порятованих бандерівцями, деякі з них були в УПА вояками, лікарями, пропагандистами"[59]. Ці факти спростовують тезу про агресивний антисемітизм ОУН і українського народу в цілому, а його спалах в західноукраїнському середовищі на початку 1940-х рр. "зумовлювала радше конкретна ситуація, аніж закорінені національні стереотипи"[60].

Зміни в ідеології і політиці ОУН-б мали ряд корисних наслідків. Як зазначав один із найгарячіших прихильників демократичних реформ організації Євген Стахів: "Ця наша переорієнтація мала великий успіх, до нас приставало все більше людей, а головне – молодого покоління і робітництва. Ми пішли з народом, почали говорити з ним мовою, яку він розумів, – і він почав з нами співпрацювати. І це був найбільший успіх всієї нашої підпільної роботи. Від цього часу в неї почали включатися інші національності: росіяни, татари, греки. Бо тепер цілковито змінилася роль підпільників-націоналістів: не керувати народом, який має бути тільки виконавцем волі малої групи керівного складу націоналістичної партії, а служити йому, бути з народом і для народу. Отже, ми стали на демократичну базу, і це був наш крок вперед"[61].

Наслідки впровадження нової програми могли б бути значно більшими, якби не позиція керівників ОУН-м, які нещадно критикували самостійницькі дії своїх опонентів, вважаючи їх не лише помилковими, а навіть злочинними. В ході цієї полеміки, яка дезорієнтувала суспільство і знижувала вартість обидвох ідейних напрямків, якнайкраще відслідковується позиція лідерів ПУН, спрямована на збереження довоєнних ідеологічних і політичних орієнтирів.

Бурхливі заперечення у середовищі політиків ОУН-м викликали заяви "диверсантів" про перехід до демократичного курсу реформ. Звинувачуючи лідерів ОУН-б у наслідувані більшовизму, вони протиставляли їм свою позицію, яка, однак, не відзначалася чіткістю і рясніла невизначеними фразами і формулюваннями: "ОУН не переходить на демократичні тори та не взорується на большевицькій революції – але переводить в життя Українську Національну Революцію, згідно зі своїм світоглядом та програмою, та потребами, що випливають з обставин"[62].

Продовжуючи діяти як організація вождівського типу, лідери ПУН не допускали жодного плюралізму. Серед членства культивувалася віра у непомильність Проводу і безоглядний послух провідникові: "ОУН не роз'яснює своїх політичних недотягнень, бо кожен націоналіст свято вірить у правильність дії Проводу; це ізгідне із націоналістичною ідеологією та програмою. На цьому опирається, як і тому двадцять років опиралася, діяльність організації (пряме підпорядкування Провідникові, всякі застереження у виконанні обов'язків чи напрямних є виключені). Це Орден. Партійне ставлення справи не згідне з ідеєю націоналізму"[63].

Гостру критику викликала в ідеологів ОУН-м і ідея спільної боротьби всіх поневолених народів Радянського Союзу. Звертаючись до українського

---

[59] Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис. – Київ, 2000. – С. 214.

[60] Грицак Я. Україна в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни // Ї. Незалежний культорологічний часопис. – Львів, 1996. – № 8. – С. 61

[61] Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони (Повість мого життя). – Київ, 1995. – С. 134.

[62] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 64.

[63] Там само.

населення, вони застерігали: "Той шлях, яким вони йдуть, веде до заглади українського народу з лиця землі, а не до волі. Бо хіба узбек, грузин чи татарин та свідомо відданий Москві лейтенант виборе нам волю? Ні! Чи він буде боліти душею, що за його безвідповідальні вчинки гинуть тисячі безневинних людей, дітей та немічних жінок? Ні! Чи хоч крок, який вони зробили для тебе, корисний? Ні!"[64].

Активний спротив з боку ОУН-м викликали і дії УПА, що відразу ж були оголошені несвоєчасними: "Хто кличе маси до безвиглядної боротьби, в якій можна хіба скрівавитися і облизня впіймати – той "гірше ляха розпинає Україну", той злочинно марнує українську кров, той авантурник або ворожий агент, але не борець за Українську Державу"[65]. Протестуючи проти участі в УПА представників інших націй і народностей Радянського Союзу, одна із листівок ОУН-м у вересні 1943 р. закликала: "Не корміть інтернаціональне збіговисько, що його бандерівці називають Українська Повстанча Армія. Придивіться, скільки там чувашів, татар, киргизів, що воюють за гроші або за хліб і кожного моменту готові продати за гроші їх самих"[66].

До кінця діяльності в Україні лідери ОУН-м не змогли побороти антипольського шовінізму: "Стережіться поляків, що в своїх підпільних органах пишуть, що "українські хлоп уважа сєн за обивателя Жечипосполітей", не вірте, що поляк може бути вам приятелем або що відречеться без боротьби нашої землі"[67].

Нові обставини боротьби, спричинені повторною окупацією українських земель радянськими військами, внесли свої корективи в ідеологію і політику обидвох відламів. Заступаючи старі позиції, лідери ОУН-м не вбачали жодних перспектив для української визвольної справи у боротьбі з більшовицькою системою, а тому припинили будь-яку діяльність на українських землях. Натомість ОУН-б, озброївшись у "нові віри і правди", наважилася продовжити боротьбу.

Оновлена програма ОУН-б, дійсно, стала сильним поштовхом до популяризації самостійницьких ідей, проте впровадження її у життя було пов'язане із численними труднощами. Нещадний терор, який радянські спецслужби розгорнули супроти українського визвольного руху, змушував керівників ОУН-б знову застосовувати радикальні методи і засоби боротьби, зіштовхуючи політику організації у довоєнне русло. На початку 1944 р. необмежені повноваження отримав апарат СБ, заложниками якого дуже швидко стали не лише командири УПА, але й керівники ОУН[68]. Було частково реабілітовано гасло "З більшовиками – по-більшовицьки": "В своїй боротьбі ми на терор відповідатимемо терором"[69], – зазначалось у одній із пропагандивних інструкцій за 1944 рік. З'явились інструкції, в яких учасникам підпілля наказувалося живими в руки ворога не здаватися.

Навесні 1944 р. з метою отримати необхідну зброю лідери ОУН-б знову вдалися до переговорів із німецькою стороною. За завданням Проводу переговори проводив Іван Гриньох, що виступав під псевдо "Герасимовський".

---

[64] ЦДАВОВ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 68.

[65] Там само. – Арк. 70.

[66] Там само. – Арк. 69 зв.

[67] Там само. – Арк. 64 зв.

[68] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 40.

[69] ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 927. – Арк. 15.

Утім, це був лише "тактичний хід, характерний для військових умов"[70], на що вказує той факт, що водночас із початком переговорів у березні 1944 р. ОУН-б видала "Комунікат"[71], у якому під загрозою кари смерті заборонялося встановлювати будь-які контакти із нацистами.

У цей же час лідери ОУН-б з прикрістю змушені були визнати, що ідея визвольних революцій поневолених більшовизмом народів зазнала невдачі. Зокрема Йосип Позичанюк з цього приводу писав: "На жаль, в ініціаторів не вистачило послідовности, об'єктивних матеріальних та інших можливостей, закріпити й поширити вдало започатковане діло, доводячи його до максимального завершення. Чи не вистачило послідовности й розуміння ваги, недооцінка ваги цього, тактично єдиного й абсолютно правильного кроку (може найправильнішого з усіх зроблених)"[72].

Наприкінці 1943 р. було припинено формування національних відділів у складі УПА, оскільки наявність чужонаціонального елементу полегшувала радянським спецслужбам впровадження своєї агентури. Уже сформовані відділи рекомендувалось не "призначувати до військово-боєвих завдань"[73] і утримувати у певній ізоляції від інших національних відділів. З'явились документи, в яких висловлювалась недовіра до представників східноукраїнських земель: "Ні один "східняк" (українці зі східних областей України) не може бути у складі СБ чи перебувати на іншому відповідальному посту"[74].

Було б несправедливо звинувачувати у провалі концепції створення спільного фронту всіх поневолених народів лише лідерів ОУН-б. Звичайно, певні ідейно-політичні і організаційні прорахунки мали місце, але головною причиною було те, що ця ідея виявилась не на часі. Підрадянські народи, внаслідок слабкості своїх національно-визвольних рухів, не були готові виступити єдиним фронтом у боротьбі за своє політичне, економічне і культурне визволення. Їхні життєві сили і волю до боротьби міцно сковувала карально-репресивна радянська машина. Тим більше не почув цих закликів російський народ, який входив у новий виток успішного імперського розвитку, вже вкотре, ставши слухняною іграшкою в руках московських імперіалістів.

Частиною політиків невдачі з впровадженням нової програми були витлумачені як відхід від Постанов III ВЗ, в результаті чого у середовищі ОУН-б знову посилилися фракційні тенденції. На початку 1944 р. з ініціативи Василя Кука і Якова Бусела було утворено Народно-Визвольну Революційну Організацію (НВРО), у документах якої вказувалося на потребу неухильно дотримуватися курсу демократичних реформ, а зокрема наполегливо впроваджувати у життя зовнішньо-політичну концепцію, оперту на ідеї спільної боротьби всіх поневолених народів. Зміна назви організації з суто націоналістичної на більш нейтральну мала сприяти більшій популярності новонародженого політичного тіла на східноукраїнських землях. Проте утворення у липні 1944 р. Української Головної Визвольної Ради (УГВР) зробило діяльність НВРО зайвою.

---

[70] Бондаренко К. До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 році // Україна в минулому. – Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 69.

[71] ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 16-17.

[72] Шахай Д. Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. П.Потічного і Є.Штендери). – Львів, 1992. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 244.

[73] Літопис УПА (Нова серія). Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали (За ред П.Соханя, Є.Штендери і ін.) – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 77-78.

[74] ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 931. – Арк. 41.

Постання незалежного надпартійного військово-політичного центру, до складу якого входили репрезентанти майже всіх українських політичних середовищ, стало черговим кроком ОУН-б в плані утвердження плюралістично-демократичних засад керівництва визвольною боротьбою в Україні: "УГВР об'єднує всі провідні політичні елементи незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової приналежности, що стоять на грунті політичної суверенности української держави та політичної незалежности українських визвольних пррагнень"[75], – зазначалось у Платформі УГВР. Проголосивши себе наступницею Української Центральної Ради, УГВР виступала гарантом демократії та конструктивного державного устрою майбутньої Української Держави. Документи УГВР вдихнули нове життя в ідею створення спільного фронту боротьби поневолених народів, сприяючи активізації боротьби і координації визвольних центрів. Існування УГВР дало українським націоналістам підставу стверджувати, що "події розвиваються в напрямі успішного завершення боротьби українського народу"[76] і продовжити цю боротьбу навіть після ліквідації УПА.

Це був добре продуманий крок, який не мав нічого спільного з політичним авантюризмом, у якому згодом звинувачуватимуть керівників ОУН-б представники різних українських і неукраїнських рухів і партій. Свої рішення політики ОУН-б будували, опираючись на "найновіші, найпередовіші досягнення сучасних суспільно-економічних наук і на досвід практичної як внутрішньої, так і міжнародної політики"[77]. Геніальними у цьому плані треба вважати роботи Ярослава Старуха, Петра Полтави, Осипа Горнового та інших публіцистів, у яких накреслені чіткі стратегічні і тактичні схеми діяльності українського визвольного руху повоєнного періоду, що вилились у стрункy систему поглядів, яка у багатьох аспектах випереджала тогочасну міжнародну політичну думку.

Особливу вартість мають праці провідного ідеолога ОУН-б Петра Полтави, у яких він вказав на необхідність перебудови Радянського Союзу на принципі незалежних національних держав, а також обгрунтував причини і неминучість розпаду радянської імперії,[78] на кілька десятків років випередивши теорію американського вченого Рендала Коллінза, який передрік крах СРСР щойно на початку 1980 рр. Україні ж публіцист відводив роль найважливішого чинника в процесі розвалу радянської імперії і впорядкування пострадянського простору: "Концепція самостійної України буде основним елементом пляну знищити більшовицьку тюрму народів, яка є сьогодні гніздом найганебнішої реакції й найнебезпечнішої агресії у світі, буде основним елементом упорядкування Східньої Європи та величезної частини Азії"[79]. Події кінця 1980-х і

---

[75] Плятформа Української Головної Визвольної Ради // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. П.Потічного і Є.Штендери). – Львів, 1992. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 36.

[76] Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. (Збірка документів). Б.м., 1955. – С. 140.

[77] Полтава П. Елементи революційности українського націоналізму // Літопис Української Повстанської Армії (за ред. Ю.Маївського і Є.Штендери). – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 459.

[78] Полтава П. Чому СССР повинен бути перебудований на принципі незалежних національних держав? – Б.м., 1950.

[79] Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Літопис Української Повстанської Армії (За ред. Є.Штендери) – Львів, 1992. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 74.

початку 1990-х рр., пов'язані із утворенням незалежної Української Держави, підтвердили його пророчі слова.

Витримали перевірку часом і думки Петра Полтави стосовно місця української визвольної концепції в системі загальносвітових політичних процесів і тенденцій. Проаналізувавши розвиток ідеї нації від Французької революції до сучасності, Петро Полтава прийшов до висновку, що вона є домінуючою силою історичного процесу, і що світ розвивається "в напрямі творення самостійних національних держав усіх народів"[80]. Визвольна боротьба українського народу не стоїть осторонь цих процесів, а є "одним із струмків, який, пливучи в спільному напрямі, вливається у загальне річище історичного потоку, посилює його і приспішує його просування вперед"[81].

Водночас Петро Полтава застерігав від помилки очікувати утворення УССД виключно еволюційним шляхом: "Теорія про автоматичність поступу, теорія про самостійність як неминучий наслідок цього поступу – цілком безглузді. Немає в історії ні одного випадку, аби якийсь поневолений народ визволився "автоматично", без повстань, без збройної боротьби, без жертв, без намагання визволитися за ціну чого б то не було"[82]. Тому основним завданням визвольного руху публіцист вважав організацію "масової безпосередньої нещадної боротьби за національне визволення, боротьби всіма засобами, які є в нашому розпорядженні"[83].

Моментом, який сприяє визвольній боротьбі поневолених народів, Петро Полтава вважав суперечності між супердержавами, які з часом неодмінно призведуть до збройного конфлікту, що значно полегшить визвольну боротьбу: "Конкуренція між імперіялістичними державами сьогодні посилюється. Вона неминуче приведе до нових імперіялістичних воєн. Це все тільки сприятиме поневоленим народам у їхній визвольній боротьбі. Шанси на перемогу часто створюватимуть їм самі імперіялісти"[84].

Впевненості у своїх діях політикам організації надавав також факт приєднання до фронту загрожених більшовизмом народів ряду європейських націй. "До фронту поневолених народів СССР, – зазначалось у "Декларації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі" (1945), – долучується новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Европи останньо "визволених" Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх у склад СССР. З об'єднання цих двох фронтів повстане бльок поневолених і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії"[85].

Сталість і непорушність демократичних перетворень у середовищі українського визвольного руху були підтверджені позицією крайового керівництва ОУН-б стосовно конфлікту серед закордонних організаційних клітин. Прихильники Степана Бандери, який після виходу із концтабору очолив ЗЧ

---

[80] Там само. – С. 56.

[81] Там само. – С. 19.

[82] Полтава П. Елементи революційности українського націоналізму... – С. 454.

[83] Там само. – С. 455.

[84] Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу... – С. 52.

[85] Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі... – С.133-134.

ОУН, будучи ізольованими від боротьби в краю, не сприйняли демократичних нововведень, звинувативши ЗП УГВР у тому, що він "своєю теперішньою політикою намагається нав'язати визвольно-революційному рухові мінімалістичний, опортуністичний напрямок у зовнішній політиці, а сам визвольно-революційний рух хоче переставити з націоналістичних на націонал-комуністичні позиції"[86].

З цього приводу восени 1949 р. з України на еміграцію було вислано документ "Становище Проводу ОУН на Українських Землях до різних спірних або актуальних питань за кордоном", у якому керівництво ЗЧ ОУН звинувачувалося у відході від Постанов III ВЗ. Зокрема, роз'яснюючи свою позицію відносно державотворчих проблем, представники воюючої України писали: "Провід ОУН на Українських Землях вважає, що становище Проводу ЗЧ ОУН в питанні визначення внутрідержавного ладу Української Держави – неправильні... Ми сьогодні вже виразно сказали, що майбутній лад в УССД буде демократичний. Визначення форми державного ладу не означає, що наша організація ставить питання державного устрою понад саму державу, що ми цим підмінюємо основну мету – УССД"[87].

Полеміка спалахнула з новою силою, коли представники еміграційних націонал-соціалістичних партій на підставі нової програми ОУН-б почали писати у закордонній пресі про спорідненість націоналістичного і комуністичного рухів. Це надало Степанові Бандері цілий ряд нових аргументів на захист своєї позиції, він почав рішучіше виступати проти нових ідейних засад Проводу, стверджуючи, що використання ідеологічної зброї ворога навіть на тактичному рівні є незгідним із концепцією української визвольної революції: "Всякі пристосування власних ідеологічних і програмових засад до зовнішніх впливів, викривлювання чи применшування їх відповідно до тактичних вимог на відтинках нашої діяльности в чужому чи ворожому середовищі підкопує самі основи визвольної боротьби. Через ідейно-програмову опортунізацію, через відступлення від повноти і чистоти власних цілей, замазання їх в очах народніх мас ставиться під знак запиту успішність і доцільність визвольної революції, прищеплюється сумнів, чи можлива й доцільна така боротьба за применшені, половинчаті цілі, які цілком не відповідають духові і потребам України"[88].

Переконавшись на практиці у правильності програмних змін, витраждавши їх у довголітній боротьбі із окупантами, ідеологи ОУН в Україні не менш активно відстоювали свою позицію. Намагаючись порозумітися з представниками закордонних націоналістичних центрів, від злагодженої роботи яких багато в чому залежав успіх діяльності підпілля в Україні, Петро Полтава писав, що зміни в ідеології і політиці ОУН-б є життєвою потребою організації і випливають із конкретних обставин, які склались на окупованих українських землях, і що голошення окремих соціалістичних ідей – це не ухил в бік комунізму, а служіння народним інтересам, оскільки ці ідеї якнайкраще їм відповідають: "Кажу, що ми щонайменше тільки до деякої міри "наближуємося" до соціялістичних теорій тому, що ці свої погляди ми сформували не як "учні

---

[86] Глід С. Проти зловживання крайовими позиціями // Визвольний шлях. – Лондон, 1953. – Ч. 6. – С. 4.

[87] Становище Проводу ОУН на Українських Землях до різних спірних або актуальних питань за кордоном // Документи і проблеми. Бюллетень ЗЧ ОУН. – Мюнхен, 1954. – № 1. – С. 2.

[88] Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс // Бандера С. Перспективи української революції. – Дрогобич, 1998. – С. 136.

Маркса", не як послідовники соціялізму, а в боротьбі з марксизмом, як цілісною ідеологією, без найменшого захоплення марксизмом, в боротьбі з усіма практичними шкідливими наслідками марксизму на українському грунті. Ці свої погляди ми формували і формуємо цілком емпірично, виходячи з наших націоналістичних позицій. На якій же тоді основі можна зв'язувати з марксизмом нас, учасників сьогоднішнього українського визвольного руху в Україні, якщо наше становище до марксизму таке, як це ми вище з'ясували, тобто, коли ми виступаємо проти марксизму майже по всіх лініях? Такий погляд на нас цілком невірний. Ми рішуче спростовуємо такі твердження про нас"[89].

У цій дискусії, на жаль, кожна із сторін залишилася на своїх позиціях, що призвело до утворення ще однієї націоналістичної організації – ОУНз або "двійкарі", названої за числом лідерів (Лев Ребет і Зенон Матла).

Звичайно, інтегральний націоналізм, що застосовує радикальні методи боротьби з тероризмом включно, нехтуючи етичними принципами, є малопривабливим як політичне явище. Проте історія знає багато випадків, коли його вважали єдиною силою, здатною врятувати і відродити націю. Ця проблема не перестає бути актуальною і сьогодні, адже світ не живе за тими принципами, що урочисто проголошуються з найвищих трибун міжнародних об'єднань і організацій. Попираючи право націй на самовизначення, лідери найбільших держав світу, як і п'ятдесят років тому, продовжують звинувачувати окремі організації, а навіть цілі народи у тероризмі, забуваючи, що "уражений, так би мовити, народний дух схожий на притиснуту до землі гілку, яка люто шмагає, коли її відпускають"[90]. У результаті кількість рухів і партій, що сповідують інтегральні методи боротьби, у сучасному світі не лише не зменшується, але й продовжує зростати. З огляду на це, відповідальність за їх появу мають нести не лише народи, у середовищі яких вони визріли, але також і ті сили, які спровокували їх виникнення, оскільки "чи інтегральний націоналізм може розвинутися і яким чином, залежить від специфічного політичного та соціального контексту"[91].

Що ж стосується діяльності українського націоналістичного руху періоду Другої світової війни, то ні ОУН-б, ні ОУН-м не встигли реалізувати своєї стартової радикальної програми. Тож, як стверджує професор Ярослав Дашкевич, примінення терміну інтегральний націоналізм стосовно української реальності 40-50 рр. є неправомірним: "Україна досі не переживала панування націоналізму (бо тритижневе, дуже хистке, існування Української Держави 1941 р., проголошеної ОУН, надто короткий термін) і про його "інтегральність" на підставі агітаційно-пропагандистської літератури, твердити просто некоректно"[92]. Тим більше, що у повоєнний період ідеологія і політика діючого в Україні підпілля впевнено еволюціонувала у бік демократизму, завдяки чому в ідеологічній ділянці український національно-визвольний рух залишився непереможним. Створення і діяльність УГВР у цьому контексті слід вважати не лише доказом ідеологічного перерородження українського визвольного руху, але й найвищим досягненням зреформованого націоналізму.

---

[89] Глід С. Вказ. праця. – С. 6-7.

[90] Повернення "народного духу" (інтерв'ю з Ісайєю Берліном). – Сучасність. – 1993. – № 3. – Березень. – С. 88.

[91] Альтер П. Вказ. праця. – С. 686.

[92] Дашкевич Я. Націоналізм і демократія // Українські проблеми. – 1994. – № 3. – С. 8